

3. Гавриил (Воскресенский В. Н.), архимандрит. История философии : в 6 ч. / архимандрит Гавриил (Воскресенский В. Н.). — Казань : Университетская типография, 1840. — Ч. VI. — 158 с.
4. Гнатюк Я. С. Інтелектуальна ідентичність української філософії і принципи кордоцентризму / Я. С. Гнатюк // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. — 2005. — Вип. VII. — С. 3–8.
5. Горський В. С. Нариси з історії філософської культури Київської Русі / В. С. Горський. — К. : Наук. думка, 1993. — 162 с.
6. Горський В. С. Святі Київської Русі / В. С. Горський. — К. : Абрис, 1994. — 173 с.
7. Громов М. Н. Идеиные течения древнерусской мысли / М. Н. Громов, В. В. Мильков. — СПб. : РХГИ, 2001. — 960 с.
8. Замалеєв А. Ф. Мыслители Киевской Руси / А. Ф. Замалеєв, В. А. Зоц. — К. : Вища школа, 1987. — 181 с.
9. Енцикліка Fides et ratio Святішого отця Івана Павла II до єпископів католицької церкви про співвідношення віри і розуму / Іван Павло II. — К. ; Львів : Кайрос-Свічадо, 2000. — 152 с.
10. Изборник 1076 года // Мудрое слово Древней Руси (XI–XVII вв.) : сборник / [сост., вступ. ст., подгот. древнерус. текстов, пер. и коммент. В. В. Колесова]. — М. : Сов. Россия, 1989. — С. 25–62.
11. Ісиченко Ю. А. Києво-Печерський патерик у літературному процесі кінця XVI – початку XVIII ст. на Україні : [монографія] / Юрій Андрієвич Ісиченко. — К. : Наук. думка, 1990. — 180 с.
12. Києво-Печерський патерик // Памятники литературы Древней Руси: XII век / [вступ. ст. Д. С. Лихачева ; сост. и общ. ред. Л. А. Дмитриева и Д. С. Лихачева]. — М. : Худож. лит., 1980. — С. 413–627.
13. Києво-Печерський патерик / ред. Д. І. Абрамович. — Репринтне видання. — К. : Час, 1991. — 280 с.
14. Киричок О. Б. Біля джерел української світськості : Засади дружинної етики в культурі Київської Русі : [монографія] / Олександр Борисович Киричок. — Полтава : ПДАА, 2005. — 245 с.
15. Послание Владимиру Мономаху о посте и воздержании чувств // Послания митрополита Никифора / отв. ред.-сост. В. В. Мильков ; подгот. текста и пер. Г. С. Баранкова. — М. : РАН, Ин-т философии, 2000. — 125 с.
16. Послание Климента Смолятича // Памятники литературы Древней Руси: XII век / вступ. статья Д. С. Лихачева ; сост. и общ. ред. Л. А. Дмитриева и Д. С. Лихачева. — М. : Худож. лит., 1980. — С. 283–289.
17. Псевдо-Дионисий Ареопагит “О небесном священноначалии” (гл. 3–9) / Псевдо-Дионисий Ареопагит // Идеиные течения древнерусской мысли / М. Н. Громов, В. В. Мильков. — СПб. : РХГИ, 2001. — С. 782–902.
18. Соболев В. О. Історіософський дискурс “Прогласа” Константина Філософа / В. О. Соболев // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 2. — Донецьк : Укр. культурологічний центр, Схід. вид. дім, 2002. — С. 25–47.
19. Топоров В. Н. Святость и святыне в русской духовной культуре : в 2 т. Т. 1 / В. Н. Топоров. — М. : Гнозис — Школа “Языки русской культуры”, 1995. — 875 с.
20. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. Т. 2 / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. — М. : Прогресс, 1986. — 672 с.

On the basis of the works of philosophical thought Kievan Rus investigate the feature of mystical and rational knowledge of God, which consists in affirming the ideal of holiness as two ways of approaching God — and apostolic-like and angelic-like. Knowledge of God is seen through the prism of the concepts of holiness and mind.

Keywords: *cataphatic theology, apophatic theology, holiness, mind.*

УДК 17.035.3: 159.91: 101 (477)

Галина Будз

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ НА ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ

У статті досліджено вплив основних рис української ментальності на особливості структурного розвитку української філософії. Встановлено, що основними ментальними рисами, які вплинули на структуру української філософії, є: індивідуалізм, емоційність, сентименталізм. З'ясовано, що в українській філософії, виходячи зі специфіки національної ментальності, розвиваються переважно такі її структурні частини, як соціальна філософія, етика та естетика.

Ключові слова: *українська ментальність, українська філософія, індивідуалізм, кордоцентризм, раціоналізм, ірраціоналізм, соціальна філософія, етика, естетика.*

Філософія як форма реалізації людського духу – це відображення ментальних феноменів народу та його представників. На думку Д. Чижевського, “... в межах кожної нації існують завше різні групи культурних діячів, що... виявляють дух даної нації” [34, с. 13]. У свою чергу, “дух нації”, її ментальність, відображається у тих феноменах, які характеризують націю, зокрема у філософії. Якщо ментальність народу впливає на спосіб висловлювання філософських ідей, то для розуміння специфіки національної філософії слід аналізувати ментальні особливості народу, і навпаки, із висловлених філософських ідей слід виводити специфічні ментальні риси народу.

Народи відрізняють на основі ментальних рис, які в цілому відображають національну психологію. У цьому контексті, з точки зору Ю. Липи, “перше, що звертає увагу в сучасних європейських расах, – це... думання, психологія. Раса відрізняється одна від одної більше своєю психологією, своїми протореними дорогами в думанні й поведінці...” [16, с. 124]. Подібно міркує Л. Цегельський, який стверджує, що “нарід (нація) то є всі ті люде разом, що почувають себе одною цілостоєю...” [33, с. 7]. Аналогічну думку висловлює Ю. Русов, який вважає, що “... кожна нація має свої характерні душевні (психічні) прикмети, які складають... вдачу...” [28, с. 7]. Подібний психологічний підхід до розуміння ментальності спостерігається також у М. Шлемкевича, який пропонує розглядати Галичину і галичанство “як психологічну категорію” і ставитись до нього як до окремої “... душевно-расової відміни серед українства...” [35, с. 7]. У ракурсі психологічного підходу до особливостей прояву народної ментальності впливає, що спосіб висловлювання ідей у різних формах духу, у тому числі й філософії, залежить від психологічних якостей людини і народу, від їх ментальних рис. У цьому контексті актуальним завданням є аналіз тих ментальних рис українців, які вплинули на специфіку розвитку української філософії.

Вплив рис української ментальності, особливостей антропології українців та їх етнопсихічних якостей на культурні, історичні, наукові, філософські, мистецькі процеси вивчало багато дослідників: І. Абрамова [1], Т. Андрійчук [2], А. Бичко [5], І. Бичко [5], В. Винниченко [6], Ф. Вовк [7], І. Грабовська [9], В. Дмитриченко [10], Я. Калакура [11], М. Костомаров [12], С. Кримський [13], О. Кульчицький [15], Ю. Липа [16], В. Липинський [17], І. Лисий [18], Т. Лисоколенко [19], Є. Маланюк [20], [21], В. Москалець [23], І. Нечуй-Левицький [24], Є. Онацький [25], О. Пухкал [26], О. Рафальський [11], І. Рибчин [27], Ю. Русов [28], С. Сворац [23], А. Стражний [31], М. Шлемкевич [35; 36], Л. Цегельський [33], М. Юрій [37], В. Янів [38], Я. Ярема [39], С. Ярмусь [40; 41].

Важливе значення для аналізу ментальних особливостей українського народу мають погляди Ф. Вовка, який вважає, що “український народ... являє собою одну етнографічну цілість, цілком виразно відокремлену з-поміж інших слав'янських народів” [7, с. 218]. Ґрунтовне вивчення зв'язку української ментальності та способу філософування спостерігається в поглядах Д. Чижевського, який виділяє основні риси української ментальності та філософії [34]. С. Ярмусь, аналізуючи особливості розвитку української філософії, вважає, що кордоцентризм – це основне підґрунтя української духовності й філософії [41]. Серед сучасних українських дослідників, які вивчають взаємозв'язок української філософії та ментальності, слід виділити: Т. Бабину [3], [4], Я. Гнатюка, [8], І. Мартинчук, А. Разумову [22], М. Скринника [29], А. Сокирко [30], А. Фурмана [32]. У контексті поставленої проблеми цікавим є дослідження Т. Бабиної, яка аналізує менталітет, виходячи з української філософії [4], і вважає, що “однією з головних рис ментальності українців є сенситивність...” [4, с. 136]. Дослідниця стверджує, що “... інтровертність, як базова характеристика української ментальності, виявилася в зосередженості мислителів на розробці питань сенсу і мети людського існування... самовдосконалення індивіда, творенні духовних цінностей... Схильності до самозаглиблення, зміщенню уваги на абстрактні проблеми (в основному морального

характеру)... сприяє і така риса української ментальності, як етичність” [4, с. 137]. Тут слід погодитись, що дійсно в українській філософії переважає морально-етична проблематика, однак дискусійною є думка про таку ментальну рису, як “етичність”. Скоріше, на наш погляд, варто було вести мову про перевагу в українській ментальності естетичного та етичного моментів, а звідси – становлення в українській філософії переважно етичних та естетичних традицій.

Незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених особливостям української ментальності, актуальним завданням є звернення уваги на специфіку впливу української ментальності на формування філософських ідей у контексті структури філософії, на взаємозв'язок раціональних та ірраціональних аспектів української ментальності та їх вплив на спосіб висловлення філософських ідей. У цьому контексті М. Шлемкевич зауважує цікаву деталь щодо української ментальності і вказує, що на заході спостерігається “... перевага раціональних, розумових первнів; на сході перевага ірраціональних, стихійних, емоціонально-волевих рухів” [35, с. 11], тобто “на сході могутня і прекрасна стихійність, на заході спокійніша, скромніша, раціональна обережність” [35, с. 15]. Він зазначає, що “... галицький раціоналізм, реалізм – у протиставленні до східньо-українського романтизму” [35, с. 17–18]. У такому аспекті не слід зводити українську ментальність тільки до ірраціональних моментів, до сентименталізму чи емоційності як ірраціональних аспектів народної психології. На погляд М. Шлемкевича, сучасна українська людина не є ірраціональною, оскільки “нове суспільство й нова людина, сперті на знання й справедливість, – це ідеал Шевченка й шевченківської людини. Осередком її світогляду є наука, головною рушійною силою – розум... Він, розум, це потуга, проти якої немає сили...” [36, с. 23]. В контексті таких міркувань бачимо, що українська ментальність та українська філософія не є спрямованою по якомусь наперед визначеному вектору раціоналізму чи ірраціоналізму. У цьому аспекті Т. Бабина констатує “амбівалентність української ментальності” [4, с. 141]. Слід погодитись із думкою Т. Бабиної, яка вбачає складність вивчення зв'язку української філософії та української ментальності в тому, що її “... парадигмальною рисою... є антиномізм, тобто українській нації притаманні риси обох полюсів бінарних опозицій, в яких представлені головні властивості соціальної психіки: інтроверсія – екстраверсія, ірраціональність – раціональність, інтуїція – сенсорика...” [4, с. 135]. На наш погляд, у контексті цієї “антиномічності”, на яку акцентує увагу Т. Бабина, слід було б додати опозицію “естетичне – етичне”, яка також проявляється в українській ментальності. У такому контексті тема нашого дослідження є актуальною та має певні перспективи, які пов'язані з можливістю аналізу особливостей розгортання структури українського філософського дискурсу на основі ментальних рис.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати вплив української ментальності, її раціональних та ірраціональних складових на особливості розвитку української філософської думки у її структурному вимірі. У цьому зв'язку актуальним завданням дослідження є виокремлення особливостей взаємовпливу ментальності, як своєрідного народного духу, екзистенційних ситуацій, у яких перебуває народ, та способу філософського осмислення життєвих проблем, які відображаються у структурі української філософії. Ментальність, яка впливає на філософію, не виникає на порожньому місці, а, у свою чергу, формується залежно від екзистенційних та культурно-історичних умов. Тому в аспекті аналізу впливу української ментальності на українську філософію слід ураховувати також зовнішні обставини, які зумовлюють екзистенційні ситуації українського життя та їх естетичне й етичне переживання.

Ті переживання, які домінують на екзистенційному рівні, знаходять своє відображення у ментальності. Існує безпосередній зв'язок екзистенціалів і ментальності, а тому в основних темах філософії того чи іншого народу опосередковано відобража-

ються екзистенційні ситуації. Тобто якщо в суспільно-політичному житті народу є життєві проблеми, наприклад, свободи і незалежності, то вони, безперечно, будуть мати відображення у філософській думці. В такому контексті одна з особливостей української філософії, на наш погляд, полягає, наприклад, в осмисленні теми свободи та державності, тобто українська філософія зосереджується структурно в соціальній філософії.

Екзистенціали, як відображення життєвих ситуацій, безпосередньо пов'язані зі світовідчуттями, етичними та естетичними оцінками, з тими конкретними життєвими та соціально-філософськими проблемами, які мають місце в певній культурно-історичній ситуації. В такому аспекті умови соціального простору й часу опосередковано впливають на спосіб і стиль філософування того чи іншого народу. У цьому контексті, наприклад, В. Винниченко вказує на певне трагічне естетичне сприйняття української історії, оскільки вважає, що “читати українську історію треба з бромом, — до того це одна з нещасних, безглузких, безпорадних історій...” [6, с. 285]. Екзистенційні ситуації, в яких перебували українці впродовж своєї історії, безперечно впливають на спосіб філософування, який у першу чергу зорієнтований на вирішення соціально-філософських, естетичних та етичних проблем. У такому сенсі українська філософія у її структурному сенсі зорієнтована на соціально-філософські, етичні та естетичні проблеми, які є найбільш актуальними впродовж української історії.

Ситуація постійної невизначеності й загрози впливала на формування в українців таких екзистенціалів, як страх, апатія, байдужість, що стали причиною розвитку в українській ментальності індивідуалізму [36] та хуторянства [14], які, у свою чергу, орієнтують українську націю на виживання у складних суспільно-політичних та геополітичних умовах. У такому сенсі складні обставини життя дійсно визначають прив'язаність українця до свого дому, родини [16, с. 200], впливають на розвиток переважно етичних, естетичних та соціально-філософських питань.

Складність історичних, суспільно-політичних та геополітичних умов впливає на формування напруженого емоційного поля, яке виникає внаслідок екзистенційних переживань і втрат. Емоційність українців, емоційно-чуттєвий характер української ментальності, естетизація української ментальності, про яку ведуть мову Д. Чижевський [34, с. 15] та Ю. Липа, який називає це естетичне прагнення “мальовничий індивідуалізм” [16, с. 186] з перевагою емоційних характеристик, а також інтерес до соціально-філософських проблем формується внаслідок складних історичних обставин, унаслідок численних людських і духовних втрат, внаслідок трагічних, але водночас героїчних подій в українській історії. Потреба виживання та відсутність української державності впливає на формування індивідуалізму [17] з його конформізмом, пасивністю у суспільних подіях, надмірною толерантністю, відсутністю соціальної відповідальності.

Ментальність включає в себе позитивні й негативні риси, які перебувають у системній єдності та впливають, залежно від обставин, на спосіб вираження духу, діяльності та спосіб філософування. Прояв позитивних рис української ментальності (працьовитість, хазяйновитість, миролюбність, толерантність, релігійність, демократичність, волелюбність) та її негативних рис (пасивність, непослідовність, низька самооцінка, відсутність цілеспрямованості, “хуторянство”, низький рівень солідарності) залежить від конкретних життєвих обставин (екзистенційних, суспільно-політичних, геополітичних). Ці обставини, які є більш чи менш загрозливі, спонукають активізуватись певним рисам української ментальності, навіть залежно від ландшафту, погодного чи сезонного виміру, як обґрунтовує І. Рибчин [27, с. 15–28].

Українські території перебувають впродовж української історії предметом зазіхання в геополітичному сенсі з боку інших держав. Можливо, на цій основі формується така естетична риса в українській ментальності, як антеїзм [5, с. 31], де Україна — це не

просто територія, а цінність, батьківщина, “священна земля”, що часто проглядається у творчості українських мислителів.

Під впливом несприятливих зовнішніх обставин складається індивідуалістична та консервативна традиція ментальності, яка на світоглядному рівні впливає на спосіб філософування. У цьому контексті Д. Чижевський вважає, що національна філософія виростає на національних підвалинах, а “ці підвалини є... “народнім світоглядом”... Народній світогляд є... сполучення певних надісторичних та історичних моментів... Ті, й інші... накладають свій відбиток на філософічну творчість представників даної нації” [34, с. 14]. Якщо брати до уваги ті цінності, до яких прагнув український народ впродовж своєї історії, то ними є свобода, незалежність, гідність, справедливість, гармонія, які в цілому відображають соціально-філософську, етичну і естетичну проблематику в українській філософії.

Якщо вести мову про перевагу ірраціонального (емоцій і почуттів) над раціональним (над дискурсивним мисленням), як пропонує Д. Чижевський [34, с. 15–16], то це свідчить, що українці постійно існують в складних умовах виживання і постійної психічної напруги, яка відображається на емоційності українців. Звідси в українській філософії переважає сентименталізм, який акцентується в таку парадигму філософування, як кордоцентризм, про що відзначає ряд дослідників специфіки української ментальності і філософії [4; 8; 30; 31; 34; 41].

Неабияка емоційна напруга у житті українців спостерігається в суспільно-політичному житті також і сьогодні. Це свідчить про своєрідне перманентне домінування в українській ментальності емоційних переживань та пошуку соціально-філософських, етичних та естетичних шляхів вирішення проблемних суспільно-політичних ситуацій.

Індивідуалізм і консерватизм [17], а частково традиціоналізм [4], як риси української ментальності, є підґрунтям, яке протистоїть їх асиміляції в інших культурних умовах та своєрідним способом самозбереження української нації. Індивідуалізм є підґрунтям, яке орієнтує українця на свободу, власну гідність, віру у свої сили. Можливо, саме український індивідуалізм, з його повагою до свободи, став основою для формування соціально-філософської проблематики. У той же час індивідуалізм, консерватизм і традиціоналізм [16, с. 160–161] орієнтує українців на пошук етичних принципів побудови міцної сім’ї, родини, у яких українець знаходить надійний захист, оскільки відсутня державність.

Важливими ментальними рисами, які впливають на специфіку структури української філософії, є індивідуалізм, консерватизм [17], сентименталізм, ліризм [34], певною мірою містицизм, анархізм, песимізм, інтровертність, антеїзм (любов до землі, до природи) [5]. У контексті аналізу рис української ментальності, зокрема, Є. Маланюк наголошував на таких рисах українців, як м’якосердність, компромісність, жіночність, несамостійність, ірраціональність [20]. М. Костомаров вважав, що важливими рисами українців були прагнення до персональної свободи, ідеалізм [12]. Ю. Липа відмічає, що в понятті сусідів “... українець завжди буде закладний (“хитрий”), його воля занадто мало підлягає зовнішнім впливам (“упертий”)... Нахил українців до гієрархії і традиції... Власництво... консерватизм українців” [16, с. 160–161]. При цьому Ю. Липа вважає, що консерватизм – це важлива тенденція української ментальності [16, с. 186], однак це “моральний консерватизм” [16, с. 186]. Можливо, саме такий моральний консерватизм орієнтує українських мислителів на морально-етичну проблематику у філософії.

Д. Чижевський вважає, що “... безумовною рисою психічного укладу українця є – емоціоналізм і сентименталізм, чутливість і ліризм; найяскравіше виявляються ці риси в естетизмі українського народного життя...” [34, с. 15]. Але в українській ментальності наявні також протилежні психологічні тенденції. Це спостерігає Ю. Липа, який звертає увагу “... на дві фази сили українського характеру: його розростання і опа-

дання, – його серединність і пораженство” [16, с. 201]. Однак тут слід бути обережним в оцінці характеристик української ментальності, а тому слід погодитись із думкою Ю. Русова, який вважає, що “кардинальною хибою і то дуже шкідливою є узагальнення вдачі українського народу” [28, с. 11]. Отже, в українській ментальності поєднуються різні риси. Можливо саме тому в українській філософії переважає естетичний і етичний зміст, а тому, як стверджує Д. Чижевський, “ідеал *внутрішньої гармонії* є найвищим ідеалом етичної свідомості” [34, с. 18], оскільки цієї гармонії бракує українцям у їх мінливому світі і їхній емоційній душі. У цьому контексті Ю. Липа вважає, що українець “завважені ж ним суперечності і природні недотягнення людської натури покриває ... легким оптимістичним скептицизмом (“тонкий український гумор”)” [16, с. 196], тобто переводить вирішення проблем в естетичну сферу, яка також є частиною філософського осмислення дійсності. У такому контексті, на наш погляд, в українській філософії, виходячи зі специфіки української ментальності, розвивається переважно її соціально-філософська, етична та естетична частини, які в цілому відображають специфіку українського життя у складних історичних обставинах, його трагізм, драматичність, а водночас пошук етичного виходу з таких естетичних вимірів, пошук засад для реалізації свободи і незалежності.

З точки зору Д. Чижевського, “емоціоналізм виявляється у високій оцінці життя почуття. Почуття, емоція оцінюється навіть як шлях пізнання (Гоголь, Юркевич). “*Філософія серця*” (Юркевич) є характеристична для української думки” [34, с. 17]. Тому однією з особливостей української філософії є ірраціоналізм, у якому пізнавальні методи зорієнтовані на емоційні й чуттєві стани. Така орієнтація на чуттєвість та емоційність впливає на розвиток етичних та естетичних поглядів і категорій, які перебувають у єдності.

Про емоційність українців веде мову також В. Липинський, який вказує на перевагу “... в нашому характері *емоціональності* (чутливості) *над волею та інтелігентністю*” [17, с. 426]. Тобто, з його точки зору, об’єктивні умови “... витворили в мешканцях України *надмірну, часто пристрасну чутливість, якої не здержують... воля та інтелігентність*” [17, с. 426] (курсив наш. – Г. Б.). Емоційність у своїй суті впливає на перевагу ірраціонального способу осмислення життєвих ситуацій та виражається в кордоцентризмі української філософської думки, а кордоцентризм – в етичних та естетичних проблемах.

Аналізуючи українську ментальність, “більшість дослідників до основних рис українського національного характеру зараховують: індивідуалізм, гуманність, демократизм, волелюбність, толерантність... хазяйновитість, оптимізм... інтровертність... ліризм, естетизм і філософічність” [19, с. 106]. У цьому контексті “найголовніші риси психологічного складу українця, на думку багатьох дослідників, є емоційність, сентиментальність, ліризм” [2, с. 10]. Такі риси української ментальності безперечно впливають на формування способу й стилю філософування, яке переважно має кордоцентричний характер, акцентується в соціально-філософській проблематиці з її увагою на людиноцентризм, морально-етичній та естетичній проблематиці й проявляється не в системних філософських працях, а виражається через поезію, художню літературу, публіцистичні та політичні праці. Таким чином, соціально-філософська, етична та естетична проблематика в контексті української філософії взаємопов’язані й перебувають у системному зв’язку.

Діалектичний характер української ментальності, який об’єднує в собі розмаїті протилежні риси і тенденції, впливає на специфіку українського мислення. У цьому контексті Ю. Липа вважає, що всі українські ідеї “... можна вкласти в дві тенденції. Одна, *гелленського* типу: творчість базується передусім на натхненні, на красі льогіцизму... Друга тенденція – це чисто *готське* прагнення вкласти ціле буття українських

груп і одиниць в один розмірений ритм, пов'язаний традиціями. Обидві тенденції часто переплітаються в сферах українських ідей” [16, с. 262].

Традиційність українців має певною мірою міфологічне підґрунтя. У цьому контексті І. Нечуй-Левицький вважає, що “давня українська пантеїстична релігія була причиною, що народна українська поезія розкішно розвивалася, за поміччю розкішної природи і багатой народної фантазії” [24, с. 67]. Тож “пантеїстичний мотив зробив для українського народу всю природу живою, розумною, говорячою й думаючою” [24, с. 73]. Пантеїзм давньої української міфології впливає, на наш погляд, на формування емоційної прив'язаності до природи, а також на формування естетичного складу мислення українського народу, який відмінний від дискурсивного мислення. Крім того, християнство, яке поступово поширювалось, існувало паралельно з міфологічною свідомістю. Цікаву думку висловлює Т. Бабина, яка вважає, що “київське християнство базувалося на софійній традиції філософування і релігійній творчості, яка відповідала психологічному складу народу, його ментальності” [4, с. 138]. У цьому контексті українська філософія має традицію холистичного сприйняття дійсності, яке є цілісним, плюралістичним, багатоваріантним, з орієнтацією на земне буття людини, яке потребує вирішення в першу чергу соціально-філософських, морально-етичних та естетичних проблем. Саме тому, можливо, такий софійний спосіб мислення орієнтує українську філософію у її структурі на розвиток соціальної філософії, етики та естетики.

Християнство розповсюджувалось в Україні з уже готовими догматичними формами, які не потрібно було раціонально розвивати. Звідси, відповідно, в українській ментальності використовується скоріше не онтологічні чи гносеологічні схеми християнської філософії, а її соціально-філософський, морально-етичний та естетичний потенціал, який безпосередньо пов'язаний зі складним емоційним життям людини і має, з точки зору Д. Чижевського, навіть прагматичний вимір [34, с. 20]. Д. Чижевський звертає увагу на прагматичний і моральний зміст філософії, яка започаткувалась в Україні із введенням християнства. Він вважає, що “релігійна література приймалася читачем в її релігійно-повчальній функції і безпосередньо до філософічних розумувань не приводила” [34, с. 19]. При цьому твори переважно “... говорили до моральної, аніж до теоретично-філософічної свідомості читачів” [34, с. 20]. Тож широкому колу читачів підносили “... лише ті релігійні та моралістичні елементи християнської філософії, які цим масам могли бути корисні та приступні” [34, с. 20]. У цьому сенсі Д. Чижевський зауважує, що “головним чином теоретична думка робить спробу усвідомити собі *моральний* світогляд християнства” [34, с. 20]. Можливо, саме тому в українській філософії спостерігається перевага соціально-філософських, морально-етичних та естетичних проблем, які близькі до таких рис української ментальності, як емоційність, ліризм, сентименталізм, інтровертизм, індивідуалізм, що акцентують увагу на вирішенні не зовнішніх, а внутрішніх проблем життя людини в контексті пошуку свободи, порядку, справедливості, сенсу буття та на вирішення естетичних проблем, які пов'язані з відчуттям трагізму, драматичності історії.

Інтровертність українців впливає на те, що вони є сентиментальними й надають перевагу емоційним шляхам вирішення проблеми, а не раціональним і прагматичним. Унаслідок цього відсутні системні філософські погляди. Відсутність системності у філософських поглядах українців, як зазначає Д. Чижевський [34], можна пояснити певною мірою індивідуалізмом та анархізмом, які, наголошуючи на індивідуальній свободі, протистоять тотальності, системі, порядку. Тому, звичайно, що спосіб філософського мислення також не буде мати системного змісту. У цьому контексті Д. Чижевський обґрунтовує думку, що в історії розвитку філософії не було випадку, щоб “... українець, чи представник якоїсь іншої славянської нації – утворив синтезу світового значіння... яка була б вихідним пунктом дальшого філософічного розвитку філософії в

світовому масштабі” [34, с. 10]. Тобто в контексті системності українська філософія, на думку Д. Чижевського, не розвивається, але в той же час, на наш погляд, вона концентрується переважно в руслі соціально-філософських, етичних та естетичних проблем. Причини відсутності системності в дискурсі української філософії можна, звичайно, обґрунтувати емоційністю української ментальності, яка орієнтується не на логіку, а на емоційні шляхи вирішення проблем, що концентруються в етиці та естетиці.

З іншого боку, сентименталізм та емоційність, наголос на соціально-філософських, моральних та естетичних аспектах вирішення екзистенційних проблем відобразили в такій парадигмі української філософії, як кордоцентризм, що властивий для української філософії, на думку Я. Гнатюка [8].

Індивідуалізм, як важлива ментальна риса українців, вплинув на формування проблеми свободи в українській філософії та є підґрунтям своєрідної парадигми свободи в українській соціальній філософії з наголосом на ідеї власної гідності людини, патріотизму, які були провідними світоглядними ідеями в багатьох українських мислителів.

Своєю чергою, емоційність і сентименталізм, які властиві українцям, можуть бути найбільш адекватно й повно відображені в поезії і художній літературі, оскільки на дискурсивному рівні важко описати емоційні стани та переживання. Тому українська філософія переважно концентрується поза філософськими системами, або, як зазначає Д. Чижевський, у поезії та літературі [34], є в такому аспекті недискурсивною, есеїстичною, зорієнтованою на соціальну філософію, етику й естетику та реалізується певною мірою засобами мистецтва, яке втілює емоційно-чуттєву сутність людини.

1. Абрамова І. Г. До проблеми української ментальності / І. Г. Абрамова // Вісник Запорізького національного університету. – 2008. – № 2. – С. 7–11. – (Філологічні науки).
2. Андрійчук Т. В. Українська ментальність та імператив України / Т. В. Андрійчук // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. – 2015. – № 1 (5). – С. 7–11.
3. Бабина Т. Г. Історичні виміри менталітету: своєрідність українського світу / Т. Г. Бабина // Вісник Дніпропетровського університету. – 2012. – Т. 20, вип. 22 (2). – С. 8–12. – (Серія: Філософія. Соціологія. Політологія).
4. Бабина Т. Г. Менталітет в контексті української філософії / Т. Г. Бабина // Вісник Черкаського університету. – 2009. – Вип. 170. – С. 134–142. – (Серія: Філософія).
5. Бичко А. К. Феномен української інтелігенції: Спроба екзистенціального дослідження / Ада Корніївна Бичко, Ігор Валентинович Бичко. – Дрогобич: [б. в.], 1997. – 116 с.
6. Винниченко В. Щоденник. Т. 1: 1911–1920 / Володимир Кирилович Винниченко; [ред., вступ. ст. і прим. Г. Костюка]. – Едмонтон; Нью-Йорк, 1980. – 500 с. – (Видання Канадського Інституту Українських Студій і Комісії УВАН у США для вивчення і публікації спадщини Володимира Винниченка).
7. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології / Федір Кіндратович Вовк. – [Передр. вид. проф. Хведір Вовк. Студії з української етнографії та антропології. – Прага: Український громадський видавничий фонд, 1928]. – К.: Мистецтво, 1995. – 335 с.
8. Гнатюк Я. С. Український кордоцентризм у конфлікті міфологій та інтерпретацій / Ярослав Степанович Гнатюк. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2010. – 184 с.
9. Грабовська І. Проблема засад дослідження українського менталітету та національного характеру / І. Грабовська // Сучасність. – 1998. – № 5. – С. 58–71.
10. Дмитриченко В. В. Історико-філософський зріз проблеми українського менталітету / В. В. Дмитриченко // Вісник Київського університету імені Т. Шевченка. – 1998. – Вип. 27. – С. 13–15. – (Філософія. Політологія).
11. Калакура Я. С. Українська культура: цивілізаційний вимір / Ярослав Степанович Калакура, Олег Олексійович Рафальський, Михайло Федорович Юрій. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. – 496 с.
12. Костомаров М. Дві руські народності [Електронний ресурс] / Микола Іванович Костомаров; пер. Олександр Кониський; передне слово Дмитра Дорошенка. – Режим доступу: <http://ukrclassic.com.ua/component/attachments/download/1005>.
13. Кримський С. Архетипи української культури / С. Кримський // Вісник Національної академії наук України. – К., 1998. – № 7–8. – С. 74–87.

14. Куліш П. О. Зазивний лист до української інтелігенції. Листи з хутора / Пантелеймон Олександрович Куліш ; [за заг. ред. Л. Івшиної ; упоряд. І. Сюдюков, М. Томак, Н. Тисячна]. – К. : Укр. прес-група, 2012. – 55 с. – (Бронебійна публіцистика).
15. Кульчицький О. Світовідчуження українця / О. Кульчицький // Українська душа : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Храмова. – К. : Фенікс, 1992. – С. 48–65.
16. Липа Ю. Призначення України / Юрій Іванович Липа. – [Вид. друге]. – Нью-Йорк : Говерля, 1953. – 307 с.
17. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В'ячеслав Казимирович Липинський // Повне зібрання творів, архів, студії. Т. 6, кн. 1 : Політологічна секція / [ред. Я. Пеленський]. – К. ; Філадельфія : Книга, 1995. – 470 с.
18. Лисий І. Менталітет і духовна культура українців / І. Лисий // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 11–12. – С. 37–59.
19. Лисоколенко Т. В. Історико-філософський аналіз особливостей українського менталітету / Т. В. Лисоколенко // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. пр. – К., 2008. – Вип. 75. – С. 101–110.
20. Маланюк Є. До проблеми етнопсихології малоросійства / Є. Маланюк // Народна творчість та етнографія. – К., 1997. – № 1. – С. 41–52.
21. Маланюк Є. Книга спостережень / Євген Філімонович Маланюк. – К. : Атіка, 1995. – 235 с.
22. Мартинчук І. І. Вітчизняні науковці про характер українців / І. І. Мартинчук, А. В. Разумова // Історичні і політологічні дослідження. – 2013. – № 2 (52). – С. 81–90.
23. Москалець В. П. Лад – українська національна ідея / В. П. Москалець, С. Д. Сворак // Освіта і управління. – 2008. – № 2/3. – С. 11–19.
24. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / Іван Семенович Нечуй-Левицький. – К. : Обереги, 1992. – 88 с.
25. Онацький Є. Українська емоційність / Є. Онацький // Українська душа : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Храмова. – К. : Фенікс, 1992. – С. 36–47.
26. Пухкал О. Духовний вимір української ментальності / О. Пухкал // Вісник Національної академії державного управління. – 2008. – № 4. – С. 270–278.
27. Рибчин І. Геопсихічні реакції і вдача українця / Іван Рибчин. – Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1966. – 38 с.
28. Русов Ю. Душа народу і дух нації / Юрій Олександрович Русов. – Філадельфія : Америка, 1948. – 153 с.
29. Скринник М. А. Наративні практики української ідентичності : Доба Романтизму : монографія / Михайло Антонович Скринник. – Львів : Каменяр, 2007. – 367 с.
30. Сокирко А. М. Кордоцентризм як ментальна детермінанта української філософської думки доби романтизму / А. М. Сокирко // Вісник Черкаського університету. – 2010. – Вип. 190. – С. 69–74. – (Серія: Філософія).
31. Стражний О. С. Український менталітет. Ілюзії – міфи – реальність / Олександр Сергійович Стражний. – К. : Книга, 2009. – 368 с.
32. Фурман А. В. Психокультура української ментальності / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль : Економічна думка, 2002. – 132 с.
33. Цегельський Л. Русь – Україна, а Московщина – Росія : Історично-політична розвідка Льонгіна Цегельського / Лонгин Михайлович Цегельський. – [Вид. друге, переробл.]. – Царгород : З друкарні Союзу визволення України, 1916. – 123 с.
34. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні (1931) / Дмитро Іванович Чижевський // Філософські твори : у 4 т. / [за ред. В. С. Лісового ; передм. І. Валявко, В. Горського]. – К. : Смолоскип, 2005. – Т. 1. – С. 3–162.
35. Шлемкевич М. Галичанство / Микола Іванович Шлемкевич. – Нью-Йорк ; Торонто : Ключі, 1956. – 120 с.
36. Шлемкевич М. І. Загублена українська людина / Микола Іванович Шлемкевич. – К. : Фенікс, 1992. – 168 с.
37. Юрій М. Ф. Етногенез та менталітет українського народу / Михайло Федорович Юрій. – К. : Таксон, 1997. – 237 с.
38. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Володимир Янів ; упоряд. М. Шафовал. – [2-ге вид., переробл. і доповн.]. – К. : Знання, 2006. – 341 с.
39. Ярема Я. Українська духовність в її культурно-історичних виявах / Яким Ярема. – Львів : Накл. автора, 1937. – 80 с.
40. Ярмусь С. Духовність українського народу : Короткий орієнтаційний нарис / Степан Онисимович Ярмусь ; [передм. Ю. Мулик-Луцик]. – Вінніпег : Накл. Т-ва “Волинь”, [б. р.]. – 227 с. – (Інститут дослідів Волині ; ч. 51).

41. Ярмусь С. Кордоцентризм – підстава української духовності й філософії / С. Ярмусь // Збірник праць ювілейного конгресу у 1000-ліття хрещення Русі-України. – Мюнхен: УВУ, 1988–1989. – С. 402–415.

In the article the influence of the basic features of Ukrainian mentality on the specialities of structural development of Ukrainian philosophy was analyzed. It has been set, that the main mental features, that affected the structure of Ukrainian philosophy were: individualism, emotionality, sentimentalism. It was stated that in Ukrainian philosophy, considering the specific national mentality, mainly such structural parts develop: social philosophy, ethics and aesthetics.

Keywords: *Ukrainian mentality, Ukrainian philosophy, individualism, cordocentrism, rationalism, irrationalism, social philosophy, ethics, aesthetics.*

УДК 141.7: 930.1 (477)“313”

Михайло Голянич, Роман Пятківський

**МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ В ІСТОРІОСОФСЬКІЙ КОНЦЕПЦІЇ
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО**

У статті розкривається концептуальність поглядів М. Грушевського на історію та особливості історії українства, висвітлюються прогностичні ідеї вченого про майбутнє України, труднощі й перспективи державотворення, соціального, політичного, економічного та культурного розвитку українського народу, про шляхи об'єднання всіх українських земель та основні засади становлення громадянського суспільства в Україні, посилення її ролі як складової частини майбутньої “Європейської Федерації”.

Ключові слова: *“будуча Україна”, історіософська концепція, майбутнє, майбутня народна держава, демократичний устрій, українське громадянство.*

Історіософська концепція Михайла Грушевського викликає зацікавлення сучасних дослідників, багато з яких відзначають зваженість його поглядів на історичні процеси та “закони соціального розвою”. Деякі ж автори виключають із його концепції закони суспільного розвитку й намагаються обґрунтувати точку зору вченого про непередбачуваність історії у майбутньому.

Аналіз наукової спадщини, громадської і політичної діяльності М. Грушевського засвідчує прогностичну спрямованість його історіософських та соціально-філософських ідей. У працях “Вільна Україна”, “Визволення Росії і українське питання”, “З історії релігійної думки на Україні”, “Історія України-Руси”, “На порозі нової України. Гадки і мрії”, “Нарис історії українського народу”, “Початки громадянства. Генетична соціологія”, “Рух політичної та суспільної української думки в ХІХ столітті”, “Хто такі українці і чого вони хочуть” та в окремих листах, розробляючи оригінальну концепцію історії, висловив багато цікавих думок щодо майбутнього, яке розглядав продовженням історичної тенденції з минулого й теперішнього в наступному періоді еволюції людства чи окремого народу. У “Початках громадянства...” вчений, намагаючись розкрити генетичний код історії і різні підходи “щодо вихідної точки” соціального розвитку людства, відзначивши ускладнення “поняття соціального процесу” через поширення антропо-соціологічних поглядів у “новішій літературі”, писав: “Не можна з категоричністю говорити про єдиний і тотальний початок соціального людського життя, а тільки про приблизно-подібний” і “... з змінливістю й різнорідністю його треба рахуватися від найраніших початків” [2, с. 341–343]. Він, вважаючи соціологію наукою, яка покликана розкривати “певну внутрішню неминучість і однастайність (загальність), послідовність” соціального розвитку, відзначив однобічність розуміння розвитку суспільства нібито за єдиним універсальним законом, яке поширювалось у кінці ХІХ ст. під впливом марксизму. “Коли прийняти, що вихідна точка була одна спільна для соціального розвою всього людства, а сей розвій залежить від однієї рухової сили, скажім, як приймають